

УДК 820.091:94(420)

СПЕЦИФІКА РЕФОРМАЦІЇ В АНГЛІЇ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА ЛІТЕРАТУРНИЙ ПРОЦЕС

Торкут Н.М., д. філол. н., професор

Запорізький державний університет

Проблема загальнокультурних наслідків Реформації в Англії, яка, безперечно, варта комплексного аналізу та всебічного висвітлення, на жаль, досі ще залишається на периферії дослідницької уваги як культурологів, так і істориків літератури. Протягом довгого часу домінували уявлення про вкрай негативний вплив Реформації на розвиток англійської літератури і мистецтва, при цьому роль реформаційного руху неправомірно зводилася до діяльності пуритан, активність яких призвела, як відомо, до заборони театральних вистав та усіх видів масових розваг. Втім, на початку 80-х років ХХ століття радянським ренесансознавством було зроблено важливий крок до переосмислення характеру впливу Реформації на розвій англійської культури. Так, зокрема, відомий знавець творчості Томаса Мора і Еразма Роттердамського І.Осиновський, з'ясував, що між Реформацією і гуманізмом існували не лише принципові розходження, але й певний зв'язок, навіть взаємопроникнення.

Поділяючи в цілому концепцію І.Осиновського, слід все ж наголосити на тому, що на відміну від таких європейських країн, як Італія, Франція і Німеччина, для яких співвідношення гуманізму та Реформації виступало провідним моментом культуротворення, Англія презентує дещо відмінний тип взаємодії вищезгаданих ідейних течій. Еволюція англійського гуманізму відбувалася в умовах Реформації і це накладало певний відбиток і на динаміку, і на структуру гуманістичного руху, формуючи багатоплановість і ускладненість етико-філософського діалогу та теологічної полеміки. Оскільки в Англії гуманізм не набув тієї потужності, що на континенті, й не став домінуючим компонентом формування світогляду, на перший план тут поступово вийшла власне реформаційна ідеологія.

Загальновідомо, що англійська Реформація проводилася "зверху", тобто з ініціативи і під прямим контролем корони, відповідаючи політичним інтересам тюдорівського абсолютизму, соціальним і духовним потребам суспільства, яке, ступивши на шлях капіталістичного розвитку, відчувало нагальну потребу інтелектуально-релігійного самовираження та національного самоствердження. Характер і особливості перебігу реформаційних процесів в Англії детально висвітлені у численних дослідженнях істориків Дж.Тревельяна [1], С.Л.Сказкіна [2], Ю.М.Саприкіна [3], В.В.Штокмар [4; 5], С.Біндоффа [6], а також фахівців з історії релігії та теології О.Потехіна [7], Я.Я.Вейша [8], Б.Ріардона [9], І.Камерона [10]. Тож у цій статті доцільно зупинитися лише на тих аспектах цієї проблеми, які безпосереднім чином стосуються культурного розвитку тогочасного англійського суспільства.

Реформа церкви в Англії була розпочата Генріхом VIII (роки правління 1509-1547) з метою зміцнення позицій абсолютизму та скасування залежності Англії від Риму в питаннях віри. Запровадження англіканства цілком відповідало інтересам корони і схвально сприймалося правлячими класами, які отримали змогу розширювати власні земельні володіння за рахунок конфіскованого монастирського майна. Звичайно, у тогочасній Англії, як і в Європі взагалі, ставлення до зловживань римської курії та кліру було доволі критичним. "Боротьба за звільнення свідомості від контролю священників, – зазначають В.Муді та Р.Ловетт, – була розпочата в Англії ще за два століття (до реформи церкви – Н.Т.) Вікліфом і, незважаючи на переслідування духом лолардів, продовжувалася до часів правління Генріха VIII. Дух цей, зміцнений прикладом реформаторів Німеччини й Швеції, надавав моральної підтримки політичній сепарації Генріха від Риму в 1534 році"[11].

Втім, зміни, які встигли запровадити в релігійній сфері Генріх VIII (1509–1547) та Едвард VI (1547–1553), за часів панування католицької реакції (1553–1558) були майже цілком зведені нанівець, а активні поборники протестантизму були піддані жорстким переслідуванням та репресіям. Так, у 1555 році Марія Тюдор скасувала прийнятий парламентом у 1534 році "Акт про супрематію", повернувши Англію до лона римсько-католицької церкви. Не наважуючись повернути церкві конфісковані Генріхом VIII і передані новим "світським" власникам монастирські земельні угіддя, вона, однак, чинила всілякі перешкоди на шляху протестантів. Так, уже в 1553 році на вимогу королеви Парламент скасував прийняте при Едварді VI релігійне законодавство; провідних діячів Реформації – Джона Гупера, Вільяма Латімера, Марка Рідлі – було страчено як віровідступників, а архієпископа Кренмера – одного із соратників Генріха VIII – позбавлено духовного сану. Саме тоді й зародилася релігійна епістолярна

традиція (так звані "листи з вигнання"), яка згодом, за рахунок уже не протестантських, а католицьких прокламацій, памфлетів і трактатів, переросла в досить потужний і напрочуд впливовий щодо суспільної свідомості потік релігійної публіцистики (Стівен Брінклі, Річард Гопкінс, Роберт Парсонс, Томас Картрайт, Річард Гукер та ін.).

У другій половині XVI століття релігійна ситуація в Англії все ще зберігала напруженість і характеризувалася нестабільністю, хоча в порівнянні з деспотичними заходами першого реформатора Генріха VIII та кривавим терором католики Марії Тюдор політика Єлизавети (роки правління 1558-1603) у цій сфері була досить лояльною і виваженою.

Разом із англійським престолом Єлизавета успадкувала і низку релігійних протиріч, що роздирали суспільство та викликали напруженість і численні міжконфесійні конфлікти. Як відомо, Марії Тюдор вдалося поновити залежність англійської церкви від папської курії, Єлизавета, яка замолоду змушена була дотримуватися католицьких обрядів, ставши королевою, вже більше не бажала підтримувати католицизм. Тож на початку свого правління, як зазначає О.Потехін, вона намагалася лавірувати між численними прихильниками протестантизму та не менш численними католиками [7,83-85]. І деякий час їй вдавалося робити це надзвичайно успішно. Показово, що, коли під час коронації (січень 1559 року), яка відбувалася за римсько-католицьким обрядом, корпорація Сіті презентувала новій королеві англійську Біблію, вона її поцілувала й назвала найкращим подарунком.

Втім, уже з весни 1559 року в політиці Єлизавети поступово почали посилюватись антипапистські тенденції: парламент проголосив її законною королевою й затвердив два реформаційні за своєю сутністю акти – про королівську супрематію ("An Act for restoring to the crown the ancient jurisdiction over the state ecclesiastical and spiritual") та про введення єдиного порядку богослужіння. Згідно з першим актом королева проголошувалася не верховною главою, а лише верховною правителькою (supreme governor) церкви, але й це фактично скасовувало духовну владу Папи в Англії. Аби уникнути непорозумінь серед римокатоликів щодо супрематичної присяги, королева у так званих "навіяннях" (injunctions), виданих у 1559 році, наголошувала на тому, що не привласнює собі духовної влади, а лише приймає на себе ту владу, яку вже мали її попередники – великі королі Генріх VIII та Едвард VI.

На думку російського історика О.Потехіна, поява цих "навіянь", як і поміркованість перших кроків Єлизавети в релігійній сфері, були почасти зумовлені широким розповсюдженням пасквільних та сатиричних памфлетів, в яких "описувалось, наприклад, те, як жінка, котра привласнила права голови церкви, звеселяє себе танцями" [7,89-90]. Навіть у послідовних протестантів, не кажучи вже про широкі католиків, факт церковного верховенства жінки не викликав схвалення. Отже, релігійна казуїстика королеви – верховної правительки церкви – була актом політичного компромісу, який фактично стосувався лише тільки назви, не торкаючись сутності справ. На думку тогочасного релігійного публіциста Річарда Гопкінса, "обмежена у справах державних волею парламенту королева отримала необмежену владу в сфері церковній" (Цит. за [7,91]).

Таким чином, свою релігійну політику в 1558–1564 роках Єлизавета будувала з урахуванням наявності двох надзвичайно потужних і могутніх течій – католицизму та протестантизму, не надаючи абсолютної переваги жодній з них. Однак стабільною детермінантою її курсу завжди залишалась орієнтація на посилення абсолютизму та зміцнення національної церкви. У 1559 році, як зазначає А.Сміт, англійській національній церкві ще "бракувало адекватної доктринальної, обрядової та філософської бази" [12], чим англійська Реформація суттєво відрізнялася від кальвіністського й лютеранського реформаційних рухів. І саме це, думається, дозволило Єлизаветі створити англійську церкву, головною рисою якої стала еклектичність. Саме еклектичне поєднання деяких суто протестантських постулатів із католицькими і зумовлювало специфічне відносно мирне співіснування трьох християнських течій – католицизму, англійського протестантизму і пуританізму, боротьбою та взаємовпливом яких була позначена вся доба правління Єлизавети.

Доволі лояльна політика королеви та англійського уряду у релігійній сфері заклала передумови того, що в Англії у 50^{ти} - 60^{ти} роки XVI ст. склалася вельми сприятлива ситуація для розвитку жанру релігійного памфлету (Дж.Нокс, Дж.Ейлмер, В.Аллен). Саме внаслідок специфічності соціокультурного контексту, на тлі якого народжується елізаветинська памфлетистика [13], твори перших англійських майстрів жанру відзначаються високим ступенем агітаційності, специфічним поєднанням декларативного дидактизму в стилі прокламацій та емоційно забарвленої метафоричності, яка базується на біблійних алюзіях та ремінісценціях [14].

У розгортанні реформаційних процесів у елізаветинській Англії відсутня чітка поступальність, що, думається, було другою (після еклектичності) важливою рисою англійської Реформації. І пов'язане це, вочевидь, із двокомпонентністю реформаційної ідеології, яка поєднувала в собі систему поглядів офіційного англійства та пуританізму – радикальної реформаційної ідеології прихильників кальвінізму, що обстоювали інтереси буржуазії і нового дворянства.

Відзначимо, що антипуританська спрямованість політики Єлизавети, яка, щоправда, час від часу то посилювалася (наприклад, у 1565–1575 роках, коли архієпископом Кентерберійським був Паркер, та в 1583–1593 роках, тобто в перше десятиліття архієпископства Вайттріфта), то послаблювалася (приміром, у перші шість та останні десять років перебування Єлизавети на троні, а також за часів архієпископа Гріндела в 1575–1583 роках), не призвела до остаточного придушення пуританізму. Щодо антикатолицьких дій її уряду, то, будучи продиктовані насамперед політичними міркуваннями, вони мали більш відчутні наслідки.

На початку правління Єлизавети кількість ревних католиків, за даними одних істориків (зокрема Д.Бокля [15,156; 16,3]), сягала половини всього населення Англії, а за підрахунками інших (наприклад, Т.Маколея [17,102]) – складала лише двадцятку частину. Цікаву інформацію з цього приводу наводить О.Потехін: "Іспанський посол Де Феріа на початку 1559 року сповіщав Філіпа, що в Англії дві третини населення – католики, і тому висловлював надію, що врешті-решт релігія (тобто папізм) переможе" [7,79].

Наприкінці XVI століття англійські католики, котрі так і не змогли об'єднатися та створити яку-небудь згуртовану течію чи опозицію, вже не становили серйозної загрози для офіційної церкви, й реставрація папізму в Англії стала практично неможливою. На відміну від пуритан, які, попри певний урядовий тиск, усе ж таки мали змогу публічно декларувати власні погляди, католики змушені були або приховувати свої думки, або емігрувати. Особливо погіршилось їхнє становище після 1570 року, коли папа Пій V видав свою славнозвісну буллу, в якій відлучив Єлизавету і всіх її підданих – англікан – від католицької церкви та закликав англійців повстати проти королеви. Фанатичний католик Джон Фелтон, як відомо, вивісив у Лондоні текст цієї булли, в якій, зокрема, говорилося, що "той, хто з божественного наміру прислужитись Господові Богу спровадить її на той світ, не гріх скоїть, а навпаки, заслуговуватиме на винагороду" (Цит. за [18,206]).

Слід підкреслити, що саме на цей час, тобто на 1570–1588 роки, припадає розквіт так званої дисидентської або нонконформістської релігійної прози (*recusant devotional prose*), яка дала кілька шедеврів жанру ("Короткий трактат про причини, через які католики відмовляються ходити до церкви" (1580), "Перша книга християнських обрядів" (1582), "Копія листа, написаного магістром мистецтв з Кембріджа", відома також під назвою "Республіка Лейстера" (1584) Роберта Парсонса, "Застереження вельможному панству й народові Англії та Ірландії" (1588) Вільяма Аллена) і багато "другорядних" з естетичної точки зору творів англійських католиків (Томаса Гардінга, Томаса Батлера, Лоуренса Томсона, Річарда Брістоу, Едварда Ріштона) [19,112-129; 20]. Однак невдача експедиції папи Григорія XIII в Ірландії (1579) та подальша розправа над папістами, розкриття змови Бабінгтона та страта Марії Стюарт (1587), і, насамкінець, поразка іспанської "Непереможної Армади" (1588) остаточно зломали сили внутрішньої католицької опозиції й зумовили занепад католицької релігійної прози після 1588 року.

Отже, в елизаветинській Англії гостра релігійна (міжконфесійна) боротьба, незважаючи на відверто політичний характер Реформації, а можливо, саме завдяки йому, не призвела до таких трагічних наслідків, як у Німеччині (Велика Селянська війна 1524–1526 років), Франції (Варфоломійська ніч 24 серпня 1572 року) чи Швейцарії (довготривала громадянська війна 1579–1590 років). Релігійне протистояння в Англії найбільшою мірою відбувалося в сфері культури, виливаючись у боротьбу навколо театру (1570–1590 роки), породжуючи численні різновиди релігійної літератури, зумовлюючи проникнення релігійних мотивів, теологічних проблем у драматургію, поезію і прозу. За словами Дж.Бріггс, "елизаветинські драматурги, як і всі інші групи освічених людей, тим або іншим чином торкалися релігійних питань: Марло ... був звинувачений в атеїзмі, Джонсон, перебуваючи у в'язниці, перейшов до католицизму, ... Марстон залишив сцену і прийняв англіканський спосіб життя" [21,66].

Англіканська єпископальна церква, як і суспільство взагалі, були об'єктами нищівної критики пуритан. Протестуючи проти нерішучості й непослідовності політики королеви у релігійній сфері, вони вимагали остаточно очистити церкву від залишків папізму, виступали "проти тієї двоїстості, що виявила себе в продукті цієї (англіканської – Н.Т.) Реформації, в англіканстві, яке не стало чистим протестантизмом, тобто, увібравши в себе елементи протестантизму, не повністю звільнилося й від елементів католицизму" [7,1]. Сповнені численних цитат із Біблії та прикладів з церковної історії пуританські прокламації, спрямовані проти офіційної церкви, її богослужіння, обрядів, ієрархів, підривали репутацію англіканських священиків, інколи навіть підбурюючи паству до церковних погромів. Репресивні заходи корони щодо пуритан, заборона публікації їхніх трактатів та памфлетів не давали бажаних результатів. Зі сфери власне теологічної протистояння англіканства й пуританізму поступово переходило до інших сфер – політичної, соціальної, культурно-освітньої. "Реформація та спричинені нею релігійні й політичні протиріччя, – зауважують дослідники В.Муді та Р.Ловетт, – у формі памфлетів, серйозних та сатиричних, як прозових, так і віршованих, закладали передумови явища, яке можна назвати журналістикою (*journalism*)" [11,67].

Спільна для більшості протестантських теорій ключова ідея персональної відповідальності людини перед Богом (без посередництва церковної ієрархії), не тільки заклала підвалини для формування культури

особистої ініціативи (що згодом стане важливим компонентом буржуазного типу свідомості), але й стимулювала зростання індивідуально-особистісного начала в літературі. Загострена інтимність релігійної прози (принаймні в її епістолярному й публіцистичному варіантах) у контексті стрімкого зростання ролі молитви (тобто індивідуального спілкування з Богом) сприяла активізації психологічного начала в мистецтві в цілому. Психолог І.С.Кон, посилаючись на відомого фахівця з історії англійської мови О.Бафілда, зазначає, що "староанглійська мова нараховувала лише 13 слів з префіксом *self*, до того ж половина з них означувала об'єктивні відносини. Кількість таких слів (самолюбовство, самоповага, самопізнання та ін.) різко збільшується, починаючи з другої половини XVI століття, після Реформації... Наприкінці XVI – на початку XVII століття в англійській мові з'являються "інтроспективні" терміни, що передають внутрішні психологічні установки особистості: антипатія, невдоволення, стурбованість (*aversion, dissatisfaction, discomposure*)" [22,205].

У цьому контексті закономірним видається розквіт ліричної поезії, в тому числі сонету, та зростання ролі медитацій, ламентаций, аутодіалогів у художній структурі тогочасного роману. Показово, що на сторінках художніх творів елізаветинської доби знаходимо чимало фрагментів, які презентують відлуння релігійних дебатів і теологічних дискусій реформаційної доби. Так, приміром, Т.Лодж додає до тексту одного зі своїх "високих" романів, до "Тіні Евфуса" (1592), доволі дивний, на перший погляд, автономний розділ під назвою "Діалог глухих". Цей розділ презентує авторську візію гостроактуальних проблем, пов'язаних з міжконфесійною полемікою, яку вели представники офіційної англіканської церкви та католицька опозиція, яка знаходилася у вигнанні. Як симпатик католицизму, змушений приховувати свої релігійні переконання, Лодж намагається зародити у читацькій свідомості сумніви стосовно незаперечної істинності деяких догматів протестантизму. Один із учасників діалогу - такий собі *pastor bonus* - Селію, який є носієм категорії мудрості, намагається переконати свого співрозмовника (юного аристократа Філамаса) у тому, що критерієм визначення людської праведності має бути не стільки особиста віра у спокутну жертву Христа (один з провідних постулатів протестантизму), скільки спокутування власних гріхів шляхом аскези.

Для письменників, релігійні уподобання яких були на боці англіканської церкви, було характерним прагнення показати правильність того шляху, який обрали протестанти. Так, приміром, герої романів Т.Делоні постають як втілення протестантської етики, як своєрідна ілюстрація популярної у елізаветинські часи тези про те, що завдяки щирій вірі і власній активності людина спроможна піднятися соціальними сходінками і досягти успіху в житті.

Суто протестантське перенесення акценту на проблему індивідуальної провини та індивідуальної відповідальності людини перед Богом було відчутне і в інтерпретаціях деяких історичних фактів, і в драматургії та прозі елізаветинців. Водночас діяльність представників найбільш радикального крила протестантизму - пуритан, які попри певний урядовий тиск (1564–1570) все ж насмілилися на своєрідну війну англіканській церкві (памфлет "Застереження Парламенту", 1570), заклала у свідомість мас новий ідеал церковної організації (община віруючих замість містично-космічної вселенської ієрархії). І цей ідеал, без сумніву, став одним із численних факторів, що згодом (у дев'яності роки XVI століття) зумовили руйнування традиційної картини світу.

Значущість релігійних уподобань у творчості того чи іншого англійського ренесансного письменника влучно схарактеризував Р.Гелджерсон: "Рицарський роман і католицизм для Т.Лоджа були тим самим, що грецький роман і кальвінізм для Р.Гріна та "висока" проза й гуманістична мораль для Дж.Лілі" [23,121]. Не випадково згадувані тут як однопланові явища католицизм, кальвінізм і гуманізм не протиставляються одне одному, а, навпаки, співвідносяться за масштабністю їх впливу на світогляд і творчість елізаветинців, за їхніми, так би мовити, креативними (естетико-продуктивними) наслідками. У цьому, власне, й виявляється одна зі специфічних рис англійського гуманізму: збігаючись у часі з розгортанням реформаційного руху, у своєму розвитку він не конфронтував із релігійним світоглядом, а орієнтувався на етичні цінності християнства, проголошуючи необхідність "удосконалення" людини, церкви й суспільства.

Традиційно в історії англійського гуманізму виділяють два періоди – ранній або християнсько-етичний, що охоплює першу половину XVI століття, та пізній або аристократично-академічний (за висловом М.Барга [24,13]), який припадає на другу половину цього століття.

Ранній англійський гуманізм, в основі якого – "синкретизм" християнської догми та античної мудрості" [24,13], закладав підвалини того світогляду, який не загинув із занепадом християнсько-етичної фази гуманізму, а протягом усієї елізаветинської доби зберігав свої основні компоненти, зазнавши лише незначної еволюції. Християнський гуманізм, стверджує Д.Буш, усе ще залишався світоглядною домікантою і у філософсько-теологічному трактаті "Про закони духовного благочинства" (1593) Р.Гукера, і в широковідомій "Історії світу" (1614) В.Релі [25,8-10].

Провідними діячами раннього англійського гуманізму традиційно вважають так званих оксфордських реформаторів (така назва є загальноприйнятою у зарубіжних джерелах, у радянській же науці

закріпилося поняття "гурток Томаса Мора" (детальніше див [26,352-353; 27]). На чолі цього об'єднання гуманістів стояли три видатні постаті: Джон Колет, який був "істинним лідером", душею оксфордського гуртка, сер Томас Мор – відомий політичний діяч, автор славнозвісної "Утопії" (1516) та нідерландський вчений-філософ Еразм Роттердамський, який приїхав до Оксфорду вивчати грецьку мову і прожив там декілька років.

Практична діяльність оксфордських реформаторів усіляко сприяла поширенню культу освіченості та ерудиції, популяризації античної спадщини, водночас формуючи критичне ставлення до деяких догматів християнства та інституту тогочасної церкви. "Відстоюючи історичний метод вивчення Біблії в боротьбі з середньовічною схоластиком та аскетизмом, популяризуючи освіту як один із найдієвіших засобів удосконалення релігії, особистості і політичних інституцій" [26,352-353], оксфордці давали імпульс поширенню в Англії загальноєвропейського руху за перебудову церкви (тобто Реформації) та створювали передумови для появи й становлення ренесансного світобачення в Англії. Зародки Еразмового ренесансного скептицизму, приміром, суттєво розвинулися в духовній атмосфері елизаветинської доби і згодом постали, щоправда в дещо модифікованому вигляді, в англійському маньєризмі, зокрема в "Трагічній історії доктора Фауста" Крістофера Марло, "Тіні Евфюеса" Томаса Лоджа та у ранньобароковій поезії Джона Донна.

Специфічний характер англійського гуманізму першої половини XVI століття, в центрі уваги якого знаходились саме етичні проблеми християнської віри (Вільям Гросін, Джон Колет, Томас Мор, Томас Еліот), створював сприятливе підґрунтя для поширення реформаційних настроїв. На початку століття широкого розповсюдження набули ідеали світського благочестя та моральний імператив духовного самовдосконалення на основі вивчення Нового Завіту. Важливу роль у цьому процесі відігравали перекладені Т.Мором "Дванадцять правил Джона Піко делла Мірандоли, які спонукають людину до духовної боротьби і спрямовують у ній" (1505) та численні англійські перевидання Еразмового "Енхирідіону".

Переклади біблійних текстів англійською мовою – надзвичайно важлива подія в духовному житті нації, наслідки якої відчутні у багатьох сферах людської діяльності. Перші англійські Біблії, що з'явилися між 1380 та 1397 роками, традиційно співвідносять з ім'ям Джона Вікліфа. Проте на думку авторів фундаментального "Словника біблійної традиції в англійській літературі" (1992), Вікліф лише ініціював та надихав безпосередніх перекладачів, якими, вірогідно, були Ніколас Гіафорд та Джон Певей [28,875]. І хоча Вікліфівська Біблія розповсюджувалася тільки в рукописних зшитках (адже перші типографії були створені значно пізніше: в 1455 році Гуттенбергом у Німеччині та в 1475 році Кекстоном в Англії), вона активно використовувалася долардами – народними проповідниками, учасниками антикатолицького селянсько-плебейського руху XIV–XV століть.

Перший із друкованих англійських перекладів Біблії належить Вільямові Тіндейлу (1494–1536), за яким міцно закріпився "титул" – "Батько Англійської Біблії". Оpubлікований у Гамбурзі в 1525 році Тіндейлів переклад "Нового Завіту" вже наступного року був визнаний ерессю й поширювався в Англії лише таємно. Єпископ Танстол і Т.Мор намагалися повернути автора "на шлях істини", але той продовжував вважати власну позицію угодною Господу, патріотичною й високоморальною. У листах з Антверпена Тіндейл переконував співвітчизників і уряд Англії в тому, що головна мета його кропіткої праці – забезпечити кожному, хто вміє читати рідною мовою, можливість ознайомитися зі Святим Письмом. У "Послушенстві християнина" він обґрунтовував своє звернення до національної мовної традиції посиланнями на авторитет апостолів, які зверталися до Господа рідною їм мовою [29,161].

Така аргументація перегукується з ідеєю, висловленою Еразмом Роттердамським на сторінках "Параклезису" – своєї апології загальнодоступних перекладів Святого Письма. На думку нідерландського гуманіста, викладення Біблії, розраховане на пересічного мирянина, сприятиме активному проникненню Новозавітної етики в свідомість мас, інтимізуватиме сприйняття Христа як Бога Живого. Проте Тіндейл, будучи близьким Еразмові у розумінні важливості "популяризації" біблійних текстів, суттєво розходився з ним у ставленні до функцій перекладача, оскільки свідомо намагався нав'язати читачеві протестантські інтерпретації Святого Письма.

Негативне ставлення Генріха VIII до Тіндейлових підбурювальних нотаток, котрим явно бракувало належної шанобливості до королівського авторитету, та відверто протестантський дух цієї англійської Біблії, який у 1525 році виявився дещо передчасним, призвели до трагічного парадоксу: в 1536 році Вільяма Тіндейла, предтечу англійської Реформації, стратили як еретика (за свідченням Джона Фокса, останніми словами цього мученика віри було звернення до Бога з мольбою: "Боже, відкрий очі королю Англії" [30,43]), а вже буквально через кілька років його "The Great Bible in English" стала обов'язковою книгою в кожному англійському приході.

Першою Біблією, що була надрукована безпосередньо в Англії (1535), став переклад Майлза Ковердейла, який базувався на Тіндейловому англійському тексті та німецькомовному перекладі Мартіна Лютера. А

1537 року з особистого дозволу короля Генріха VIII ковердейлівську Біблію було видано разом з англомовною версією "Євангелія від Матфея" Джона Роджерса.

Згодом пуританські вигнанці, які жорстоко переслідувалися під час правління католики Марії Тюдор, випустили у Швейцарії так звану "Женевську Біблію" (1560). Однак пуританська інтерпретація Святого Письма Єлизавету не задовольняла, а розповсюдження цієї Біблії в Англії створювало певну загрозу англіканству, тому в 1568 році вийшов друком офіційний текст Єпископальної Біблії ("Bishop's Bible"), яку й почали використовувати у тогочасній церковній практиці. Трохи згодом, у 1582 році, у Франції католики-вигнанці Вільям Аллен і Грегорі Мартін підготували й видали католицьку версію англомовного перекладу – "Rheims Douay Bible".

Попри всю численність англомовних версій перекладу Біблії, на початку XVII століття з ініціативи спільної конференції представників Високої Церкви (англікани) та англійських пуритан у Гемптоні розпочалась робота над новим перекладом. Внаслідок чотирирічної праці п'ятдесяти чотирьох фахівців з Оксфорда, Кембріджа й Вестмінстера у 1610 році вийшла славнозвісна Версія Короля Джеймса ("The Authorized or the King James Version"), яка фактично синтезувала позитивний досвід усіх попередніх видань і завдяки високому, як на той час, рівневі адекватності та стилістичній досконалості надовго залишилася найулюбленішою Біблією англійської нації.

Поява англомовних текстів Біблії мала надзвичайно важливі політичні й культурологічні наслідки. По-перше, вона уможливила англомовне богослужіння, що зміцнювало позиції національної церкви, яка відокремилася від Риму. По-друге, Святе Письмо ставало доступним значній частині англійського суспільства, а це, у свою чергу, відкривало перспективи безпосереднього спілкування віруючого з Творцем, створювало своєрідну інтелектуально-духовну основу, на якій сприйняття реформаційних ідей виявлялося цілком природним і органічним. Крім того, перехід до використання англомовних текстів Біблії значною мірою сприяв остаточному впровадженню англійської мови у всі сфери як соціального, так і приватного життя. Своєрідним "символом консолідації" латинізованої англійської мови освічених верств та простої повсякденної мови пересічних англійців став "Молитовник" Кренмера, архієпископа Кентерберійського (книга перша – 1549 рік, книга друга – 1552 рік), який стояв біля витоків надзвичайно плідної тогочасної традиції церковної проповіді.

Підсумовуючи усе вищевикладене, можна виокремити декілька провідних аспектів впливу англійської Реформації на тогочасний історико-літературний процес. По-перше, на ранніх етапах розгортання реформаційного руху відбувався активний діалог гуманістичної ідеології та протестантизму (полеміка Томаса Мора з Тіндейлом), і це, безперечно, надало яскравого християнського забарвлення англійському гуманізму і стимулювало розвиток таких жанрів, як етико-філософський трактат, проповідь, епістолярна проза. По-друге, еклектичний характер англійської Реформації сприяв формуванню в єлизаветинському суспільстві такої етико-психологічної атмосфери, в якій став можливим розвиток публіцистики (зокрема релігійно-політичного памфлету) та багатой жанрові різновиди релігійної літератури. По-третє, до змістового континууму літературних творів єлизаветинської доби активно проникала релігійна проблематика, спровокована постійним протиборством трьох течій християнства (католицизму, англіканства, пуританізму) та біблійна символіка, що стала більш зрозумілою широкому читацькому загалу завдяки переведенню богослужіння на англійську мову та появі англомовних текстів Біблії. Крім того, і англійська ренесансна драма, від Джона Бейла до Вільяма Шекспіра, і єлизаветинська художня проза в її найкращих зразках, що вийшли з-під пера Джорджа Гасконя, Джона Лілі, Філіпа Сідні, Томаса Лоджа, Роберта Гріна, і поезія, від Едмунда Спенсера до Джона Донна, невтомно зверталися до цілющого джерела Книги книг, запозичуючи якщо не сюжети й мотиви (Дж.Бейл, Р.Грін, Е.Спенсер), то принаймні образи (Г.Четтл).

ЛІТЕРАТУРА

1. Тревельян Дж. Социальная история Англии. – М.: Изд. иностр. лит., 1959.
2. Сказкин С.Д. Возрождение, гуманизм, реформация // Из истории социально-политической и духовной жизни Западной Европы в средние века. – М.: Наука, 1981.
3. Сапрыкин Ю.М. Английская реформация: документы и материалы. – М., 1990.
4. Штокмар В.В. Очерки по истории Англии XVI века. – Л.: Изд. ЛГУ, 1957.
5. Штокмар В.В. История Англии в средние века. – Л.: Изд. ЛГУ, 1973.
6. Bindoff S.T. Tudor England. – N.Y.: Penguin Books, 1977.
7. Потехин А. Очерки из истории борьбы англиканства с пуританизмом. – Казань, 1894
8. Вейш Я.Я. Религия и церковь в Англии. – М.: Наука, 1976.
9. Reardon B. Religious Thought in the Reformation. – L.: Longmans, 1981.
10. Cameron E. The European Reformation. – Oxford: Oxford Univ. Press, 1991.

11. Moody W.V., Lovett R.M. A History of English Literature. – N.Y.: Charles Scribner's sons, 1964.
12. Smith A.G. The Emergence of a Nation State. The Commonwealth of England 1520–1660. – L., N.Y.: Longman, 1984.
13. Васирина К. Соціокультурні передумови виникнення жанру памфлету в Англії кінця XVI ст. // *Ренесансні студії*. - Запоріжжя, 1999. - С.4-16.
14. Васирина К. Біблійні алюзії в англійському ренесансному памфлеті // *Біблія і культура*. - Чернівці: Рута, 2000. - Вип.1. - С.141-143.
15. Бокль Дж. История цивилизации в Англии: В 2 т. – С.-Пб., 1866. – Т.1.
16. Бокль Дж. Отрывки из царствования королевы Елизаветы. – С.-Пб., 1868.
17. Маколей Т. Полное собрание сочинений: В 6 т. – С.-Пб., 1861. – Т.2.
18. Campbell L. Tudor Conceptions of History & Tragedy in "A Mirror for Magistrates". – Berkeley: University of California Press, 1936.
19. Bennett H.S. English Books & Readers, 1558 to 1603. – L.: Cambridge Univ. Press, 1965.
20. A Critical Anthology of English Recusant Devotional Prose, 1558–1603. Ed by Roberts J.R. – Pittsburgh: Duquesne Univ. Press, 1966.
21. Briggs J. This Stage-play World. English Literature and its Background. 1580–1625. – Oxford, NY.: Oxford Univ. Press, 1983.
22. Кон И.С. Открытие "Я". – М.: Политиздат, 1978.
23. Helgerson R. The Elizabethan prodigals. – Berkeley, Los Angeles: University of California Press, 1976.
24. Барг М.А. Шекспир и история. – М.: Наука, 1976.
25. Bush D. Themes & Variations in English Poetry of the Renaissance. – *Tolcroft Library editions*, 1971.
26. Holman H.C., Harmon W. A Handbook to Literature. – N.Y.: Macmillan Publishing Company, 1986.
27. Осинковский И.Н. Томас Мор. – М.: Наука, 1974.
28. A Dictionary of Biblical Tradition in English Literature. Ed. by David Lyle Geffrey. – Michigan: William Eerdmans Publishing Company, 1992.
29. Tindale W. Doctrinal Treatises. Ed. by H.Walter. – Cambridge, 1848.
30. Foxe J. Acts & Monuments. Ed. by Pratt Josiah. – L., 1877.